

JANUSZ SZCZEPAŃSKI

Akademia Finansów i Biznesu VISTULA – Instytut Historii

ORCID: 0000-0002-0862-3822

POLITYCZNE ASPEKTY WALKI O KSZTAŁT GRANICY WSCHODNIEJ II RZECZYPOSPOLITEJ (1918 – KWIECIEŃ 1920 R.)

Odradzające się po 123 latach zaborów państwo polskie musiało zmierzyć się z wieloma problemami. Wśród nich poczesne miejsce zajmowała kwestia kształtowania jego granic, w tym wschodniej.

W kręgach ówczesnych polskich polityków powszechne było dążenie do odzyskania większości ziem dawnej Rzeczypospolitej. Reprezentowali oni pogląd, że odrodzona Polska jest ich moralną spadkobierczynią. Naczelnik Państwa i Naczelnny Wódz Józef Piłsudski w przemówieniu wygłoszonym podczas otwarcia Sejmu Ustawodawczego 10 lutego 1919 r. deklarował: „Nie oddamy ani piędzi ziemi polskiej i nie pozwolimy, by uszczuplano nasze granice, do których mamy prawo”¹.

Przywódca Narodowej Demokracji, Roman Dmowski, oceniając geopolityczne położenie Polski stwierdził: „Na tej ziemi, na której się kończy Europa zachodnia i która stanowi wyjście na rozległe równiny Wschodu [...], położonej między dwoma wielkimi państwami, Niemcami a Rosją, miejsca na małe, słabe państwko nie ma. Tu może istnieć tylko państwo wielkie”².

W sposób jednoznaczny na temat granic państwa polskiego wypowiadał się lider Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piaś” Wincenty Witos. Podczas przemówienia w Sejmie 10 lutego 1919 r. stwierdził: „Cudzych ziem i ludów zabierać nie chcemy, ale swoich ziem i braci na pastwę i na zagładę nie oddamy. Nie damy sobie wyrzec ani Lwowa ze wschodnią Galicją, ani Śląska z Cieszynem, ani Orawy i Ziemi Spiskiej, ani ziem polskich

¹ Sprawozdania Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego (dalej: SSSU), pos. 1 z 10 II 1919 r., ł. 3.

² R. Dmowski, *Pisma*, t. V: *Polityka polska i odbudowanie państwa, cz. 1: Przed wojną. Wojna do r. 1917*, Częstochowa 1937, s. 25.

dawnego zaboru pruskiego z Poznaniem i Gdańskiem, ani naszych ziem wschodnich z Wilnem jako nieoddzielnych części naszego państwowego organizmu”³.

Już podczas I wojny światowej przywódcy Polskiej Partii Socjalistycznej w zaborze rosyjskim i austriackim otwarcie głosili hasło połączenia w niepodległym państwie wszystkich ziem zamieszkałych przez Polaków. Znalazło ono swoje odzwierciedlenie w rezolucji politycznej XV Zjazdu PPS, obradującego 8–11 grudnia 1918 r. w Warszawie⁴.

W opinii kierownictwa PPS, wśród znacznej części polskiego społeczeństwa przeważał pogląd, że przyłączenie do Polski ziem na wschodzie jest aktem sprawiedliwości dziejowej. Jako argument przytaczano fakt istnienia na Litwie, Białorusi i Ukrainie kilkumilionowej mniejszości polskiej, zajmującej szczególną pozycję w życiu politycznym, społeczno-gospodarczym i kulturalnym Kresów Wschodnich. O ustaleniu wschodniej granicy Polski w przypadku terytoriów spornych decydować miała przede wszystkim wola ludności pogranicznej, wyrażona w głosowaniu bezpośrednim lub przez konstanty wybrane w głosowaniu powszechnym⁵.

Ogół polskich polityków wyrażał jednak opinię, że państwo polskie drogą pokojową nie odzyska granic historycznych na wschodzie. Twierdzili oni więc, że Rzeczpospolita powinna wywalczyć sobie zbrojnie korzystny kształt granicy wschodniej.

Po objęciu stanowiska Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza przez Józefa Piłsudskiego to głównie on określał i realizował polską politykę wobec Rosji. Był wrogo ustosunkowany do tego kraju, także z powodów osobistych. Stąd należy zaakceptować opinię Piotra Łossowskiego, zgodnie z którą Piłsudski: „Do obozu »białej« Rosji odnosił się z uzasadnioną niechęcią i nieufnością, podejrzewając go o kontynuowanie zaborczych tendencji caratu. Z równą niechęcią ustosunkował się także do Rosji Sowieckiej, uważając nie bez racji, iż pod wieloma względami i ona będzie prowadzić dalej, choć pod przemalowanym szyldem, dawną, imperialistyczną politykę”⁶.

W kwestii polityki wschodniej Piłsudski działał samodzielnie. Jako wytrawny konspirator swoich planów nie konsultował nawet z osobami ze swego najbliższego otoczenia. Jego działania wskazywały na to, że chciał mieć otwartą drogę, ułatwiającą realizację kilku możliwych rozwiązań⁷.

FEDERALIZM CZY INKORPORACJA?

Aksjomatem myśli politycznej Józefa Piłsudskiego i jego zwolenników był pogląd, że po zakończeniu I wojny światowej obszarowi środkowej Europy można było zagwarantować pokój jedynie, jak zaznaczył Waldemar Paruch, poprzez „dokonanie jego samodzielnego

³ *Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów*, red. H. Janowska i T. Jędruszczak, Warszawa 1984, s. 727.

⁴ W rezolucji politycznej XV Zjazdu PPS znalazł się postulat „rozgraniczenia się z sąsiadami na podstawie demokratycznego porozumienia zainteresowanych narodów” – S. Michałowski, *Polscy socjaliści [w:] Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 273.

⁵ *Ibidem*, s. 273–274.

⁶ P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 – czerwiec 1921) [w:] Historia dyplomacji polskiej, t. IV: 1918–1939*, red. P. Łossowski, Warszawa 1995, s. 88.

⁷ A. Garlicki, *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1989, s. 212–214.

nej reorganizacji w duchu wolności mieszkających tu narodów i wyparcia stąd wpływów rosyjskich i niemieckich⁸.

Koncepcja polityczna Piłsudskiego zakładała oderwanie od Rosji narodów znajdujących się na jej zachodnich rubieżach, zamieszkujących obszar od Bałtyku do Morza Czarnego. Po rozbiu Rosji jako „więzienia narodów”, do czego zdolna była tylko Polska wspomagana przez ludy ujarzmione przez imperium Romanowych, miały powstać sąsiadujące z Polską niepodległe państwa: Ukraina, Białoruś, Litwa i Łotwa. Wobec rosyjskiego niebezpieczeństwa miały one zabiegać o federację, o sojusz z Polską. Rosja, odgradzona od Polski kordonem państw z nią sfederowanych, przestanie być sąsiadem groźnym dla Rzeczypospolitej⁹.

W świetle opinii wyrażonej przez Włodzimierza Suleję, Piłsudski, wysuwając koncepcję federacyjną, miał przede wszystkim na uwadze bezpieczeństwo Polski, zarówno zewnętrzne – od Rosji, jak i wewnętrzne – od narodowości kresowych. Andrzej Nowak dostrzegał także jeszcze jeden korzystny aspekt koncepcji Piłsudskiego, jaką była możliwość ekspansji gospodarczej Polski w kierunku wschodnim¹⁰.

W ocenie Departamentu II Ministerstwa Spraw Wojskowych polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego „opiera się na prawie do samostanowienia o sobie ludów zamieszkałych na kresach. Wytyczną polityki polskiej na wschodzie powinno być uznawanie jako prawa zasadniczego hasła »wolni z wolnymi, równi z równymi«, które złamała Rosja. [...] Program ten opiera się na wierze w możliwość utworzenia niepodległej Ukrainy, Białorusi i innych republik, które stworzą bufory zabezpieczające Polskę przed najazdem rosyjskim”¹¹.

W istocie rzeczy federacyjna polityka Piłsudskiego była bardzo elastyczna. Tuż po objęciu urzędu Naczelnika Państwa zależało mu głównie na tym, „aby na Białorusi Moskwa się nie umocowała”. Znacznie mniej zależało mu na przyłączeniu do państwa polskiego Galicji Wschodniej: „Ja Galicji Wschodniej brać nie chcę, a oni [zwolennicy koncepcji inkorporacji – J.S.] chcą całą Wschodnią Galicję. Ja idę znacznie dalej w podążaniu na wschód”¹².

Naczelnik Państwa był zwolennikiem ukształtowania granicy wschodniej na drodze faktów dokonanych. 7 lutego 1919 r. zwierzał się swemu współpracownikowi Władysławowi Baranowskiemu: „W tej chwili Polska jest właściwie bez granic i wszystko, co możemy w tej mierze zdobyć na Zachodzie, zależy od Ententy, o ile ona zechce mniej lub więcej ścisnąć Niemcy. Na Wschodzie to inna sprawa – tu są drzwi, które się otwierają i zamykają i zależy, kto i jak szeroko siłą je otworzy”¹³.

⁸ W. Paruch, *Obóz piłsudczykowski (1926–1939)* [w:] *Więcej niż niepodległość...*, s. 105.

⁹ Szeroko na ten temat A. Nowak, *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921)*, „Zeszyty Historyczne” 1994, z. 107. Józef Piłsudski był przekonany, że „jedynie Polacy potrafią doprowadzić do otwartej walki i pociągnąć za sobą resztę pobitych przez Rosjan narodowości” – J. Piłsudski, *Pisma – Mowy – Rozkazy. Suplement*, Warszawa 1936, s. 163, 179.

¹⁰ W. Suleja, *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995, s. 197–201; A. Nowak, *Geopolityczne koncepcje Józefa Piłsudskiego* [w:] *Przekłete miejsce Europy? Dylematy polskiej geopolityki*, red. J. Kłoczkowski, Kraków 2009, s. 141. W świetle opinii W. Parucha, *Obóz piłsudczykowski...*, s. 105 w koncepcji federacyjnej względu natury teoretycznej i historycznej mogły mieć dla Piłsudskiego znaczenie drugorzędne.

¹¹ Archiwum Akt Nowych (AAN), Prezydium Rady Ministrów (PRM), Rektyfikaty, Rkt. 49, t. 4, s. 142–143.

¹² Cyt. za A. Chojnowski, *Zasady białoruskiej polityki piłsudczyków* [w:] *Polska – Polacy – mniejszości narodowe*, Wrocław 1992, s. 271; W. Jędrzejewicz, *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, Londyn 1977, s. 405.

¹³ W. Baranowski, *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa 1990, s. 64.

Józef Piłsudski, licząc się z możliwością wejścia wojsk polskich na ziemię z przeważającą ludnością obcą, był przeciwny posiadaniu przez Rzeczpospolitą wielkich przetrzeni zamieszkałych przez ludność wrogo do niej usposobioną. Twierdził, iż historia dowiodła, że na dłuższą metę te niejednolite skupiska mieszkańców mogą stanowić realne niebezpieczeństwo¹⁴.

Z wielu relacji wynika, że Piłsudski za cenę ścisłego sojuszu z Litwą i Ukrainą, skierowanego przeciwko Rosji, skłonny był nawet oddać Wilno Litwinom, a Lwów Ukraińcom. Świadczyło to o szerokości jego historycznych horyzontów i śmiałości zamierzeń politycznych¹⁵.

Zdecydowanie negatywne stanowisko w stosunku do koncepcji federacyjnej zajmowała Narodowa Demokracja. Jej przywódcy, z Romanem Dmowskim na czele, głosili koncepcję inkorporacji, w której świetle na wschodzie do Rzeczypospolitej należeć miały tereny etnicznie polskie oraz zamieszkane w większości przez Polaków, a także przez ludność niepolską, akceptującą polską rację stanu. Program ten zakładał wcielenie do Polski ziem litewsko-białoruskich i ukraińskich, zwłaszcza tych, gdzie mniejszość polska stanowiła główną siłę kulturalną i gospodarczą.

Koncepcja inkorporacji, sformułowana przez Romana Dmowskiego, opierała się na założeniu, że między Rosją i Niemcami może przetrwać jedynie państwo silne, rozległe oraz jednolite pod względem narodowościowym. Dlatego czołowi działacze Narodowej Demokracji byli skłonni ograniczyć terytorialne aspiracje Polski na wschodzie, niezależnie od dominacji polskości na tych ziemiach. Obawiali się, że w innym przypadku, na terenach najbardziej wysuniętych na wschód, przeważająca na nich ludność białoruska i ukraińska będzie mogła stanowić podatny materiał do antypolskich wystąpień. Natomiast zakładano, że ograniczona liczebnie społeczność białoruska i ukraińska ulegnie w Polsce wynarodowieniu¹⁶. Stąd Dmowski nie należał na przywrócenie granic przedrozbiorowych. Twierdził, że odbudowanie Rzeczypospolitej w jej granicach z roku 1772 nie jest możliwe ani celowe. Warte przytoczenia są fragmenty jego noty do przewodniczącego Komisji Spraw Polskich paryskiej konferencji pokojowej Julesa Cambona z 25 lutego 1919 r. Dmowski pisał m.in.: „Poprzestajemy na przyłączeniu do państwa polskiego, poza terytoriami stanowiącymi jednolitą całość etnograficzną, tych ziem jedynie, których procent ludności polskiej jest dostatecznie wysoki i które, dzięki kilkuwiekowej pracy kulturalnej i wspólności historycznej z Polską, należą bezsprzecznie do sfery wpływów polskich. Z powyższych względów wyrzekamy się całej gub. kijowskiej, prawie całej gub. podolskiej, większej części wołyńskiej, trzeciej części gub. mińskiej, dwu powiatów gub. wileńskiej, całej gub. mohylewskiej i prawie całej witebskiej”¹⁷.

¹⁴ J. Piłsudski, *Pisma – Mowy – Rozkazy*, t. VII, Warszawa 1931, s. 232, 236.

¹⁵ J. Cisek, *Mysł federacyjna Józefa Piłsudskiego [w:] Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX w.*, Warszawa 1995, s. 96–97.

¹⁶ *Ibidem*; R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1926, s. 613–614; R. Wapiński, *Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej [w:] Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku czci prof. Henryka Łowmiańskiego*, Poznań 1974, s. 303.

¹⁷ *Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku. Dokumenty i materiały*, t. I, red. R. Bierzanek, J. Kukułka, Warszawa 1965, s. 64–65.

Roman Dmowski dostrzegał jednak słabości proponowanego przez siebie programu terytorialnego. Na posiedzeniu Komitetu Narodowego Polskiego w dniu 2 marca 1919 r. w Paryżu, w trakcie dyskusji nad propozycjami kształtu wschodniej granicy Polski stwierdził, że najsłabszym punktem terytorium polskiego jest gubernia grodzieńska oraz obszar leżący na wschód od Brześcia. Chociaż są to terytoria zamieszkałe w większości przez ludność niepolską, nie można ich jednak od Polski oderwać¹⁸.

Narodowa Demokracja wyrażała daleko idący sceptycyzm wobec koncepcji federacyjnej. Dmowski powątpiewał, czy utworzenie na wschodzie łańcucha państw oddzielających Polskę od Rosji zwiększy bezpieczeństwo Rzeczypospolitej. Ponadto nie wierzył w możliwość stworzenia federacji Polski z Białorusią, Litwą i Ukrainą. Podczas spotkania wiosną 1919 r. z wysłannikami Naczelnika Państwa stwierdził, że „federacja to słabość, a nie siła, szczególnie kiedy nie ma się z kim federować”¹⁹.

W jego opinii Białorusini przedstawiali element rasowy zupełnie bierny; nie było wśród nich żadnego ruchu narodowego ani nawet zaczątków literatury²⁰.

Bardziej elastyczne stanowisko zajęła Narodowa Demokracja wobec narodowych aspiracji Litwinów. W cytowanej już nocie do Julesa Cambona z 25 lutego 1919 r. Dmowski pisał: „Co się tyczy Litwy, uważamy, że ma ona prawo do całego swojego terytorium etnograficznego (gub. kowieńska, część wileńskiej, północna część suwalskiej i litewska część Prus Wschodnich). Sądzimy, że byłoby pożądane dla obydwu stron zainteresowanych, aby Litwa została połączona z Polską unią realną i aby jej stosunek do Polski był oparty na podstawie bardzo szerokiej swobody”²¹.

Do koncepcji współpracy z Ukrainą zniechęcały przywódców Narodowej Demokracji walki o Lwów, a następnie wojna z Zachodnioukraińską Republiką Ludową o Galicję Wschodnią. Twierdzili oni, że Ukraina nie znajduje się w polskiej strefie wpływów i powinna pozostać częścią Rosji. Endecy twierdzili, że Polska powinna zrezygnować z planów federacyjnych wobec Ukrainy i ratować swój dotychczasowy stan posiadania w Galicji Wschodniej poprzez porozumienie z przyszlą Rosją. Zabezpieczenie ziem na wschód od granic byłego Królestwa Polskiego widzieli oni poprzez ustalenie granicy polsko-rosyjskiej, co uniemożliwiłoby Białorusinom i Ukraińcom wytworzenie własnych państwowości²².

Reasumując powyższe rozważania, można pokusić się o stwierdzenie, że zarówno koncepcja federacji, jak i inkorporacji miały na celu utrzymanie polskiej obecności

¹⁸ *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. II: *Listopad 1918–kwiecień 1920*, opracowali W. Gostyńska, T. Kuźmiński, A. Leinwand, S. Wroński, A. Zatorski, Warszawa 1961, s. 150. W nawiązaniu do obszaru leżącego na wschód od Brześcia Litewskiego Roman Dmowski mówił: „Jeżeli chcemy posiadać Wilno z jednej strony, z drugiej wschodnią Galicję, to nie możemy pozwolić, aby się nam obce terytorium werżnęło aż po Bug [...] o 200 km od Warszawy”.

¹⁹ Cyt. za K. Gomółka, *Sprawa białoruska w koncepcjach Narodowej Demokracji w latach 1918–1922* [w:] *Polska – Polacy – mniejszości narodowe*, red. E. Grześkowiak-Luczyk, Wrocław 1992, s. 257.

²⁰ R. Wapiński, *Endecja wobec kwestii...*, s. 304; R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa...*, s. 517.

²¹ Cyt. za R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 172.

²² Idei federacyjnej przeciwni byli także konserwatyści z terenu Podola, domagający się granicy wschodniej Polski z 1772 r. – J. Gzella, *Mysł polityczna Władysława Studnickiego na tle koncepcji konserwatystów polskich 1918–1939*, Toruń 1993, s. 15.

na ziemiach wschodnich. Uwzględniały postępy emancypacji narodowościowej na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej. Różnice w poglądach Piłsudskiego i Dmowskiego polegały na tym, iż koncepcja federacyjna zakładała możliwość podporządkowania się polskiej racji stanu przez ludność białoruską, litewską i ukraińską. Takiej możliwości zwolennicy inkorporacji nie widzieli, stąd traktowali federalizm jako mrzonkę.

Zarówno Piłsudski, jak i Dmowski byli zwolennikami kształtowania granicy wschodniej Polski metodą faktów dokonanych. Jednak z chwilą, gdy Naczelnik Państwa zamierzał rozstrzygać spory graniczne na wschodzie przy pomocy wojska, odchodził od koncepcji federalistycznej.

PROBLEM GRANICY WSCHODNIEJ W ŚWIETLE POGLĄDÓW UGRUPOWAŃ POLITYCZNYCH

Realizując swoje założenia polityki wschodniej Naczelnik Państwa opierał się na grupie młodych, oddanych mu osób, wywodzących się zarówno z PPS, lewicy ruchu ludowego, jak i z arystokracji. Wielkie oparcie Piłsudski miał również w Wojsku Polskim, zwłaszcza wśród oficerów wywodzących się z I Brygady Legionów i Polskiej Organizacji Wojskowej, zatrudnionych w Oddziale II Sztabu Generalnego, Adiutanturze i Biurze Prasowym Naczelnego Wodza²³.

Z ideą federacyjną utożsamiał się ogół członków PPS. W Manifestie Związku Polskich Posłów Socjalistycznych z 11 lutego 1919 r. stwierdzono, że wprawdzie Polska jest zagrożona ze wszystkich stron, ale przede wszystkim to „[n]ajazd imperialistycznych wojsk bolszewickich grozi Warszawie”²⁴.

Kierownictwo PPS opowiadało się za niepodległością Białorusi i Litwy, połączonych z Polską więzami przyjaźni. Ówczesny pracownik Ministerstwa Spraw Zagranicznych Roman Knoll twierdził, że program federacyjny jest zgodny z zasadami proponowanymi przez prezydenta Stanów Zjednoczonych Thomasa W. Wilsona²⁵.

Po rozpoczęciu prac polskiego parlamentu Związek Polskich Posłów Socjalistycznych wydał manifest do ludu pracującego, w którym deklarował, że PPS dąży do „powstania Związku Wolnych Narodów”, zapewniającego ściślejszy sojusz Polski z niepodległą Litwą i Białorusią²⁶.

Grono federalistów w Wilnie, którego przedsięwzięciami kierował Leon Wasilewski, propagowało ideę wznowienia unii polsko-litewskiej. Napisana przez Józefa Albina Herbaczewskiego broszurka *Dokąd idziesz Litwinie* wskazywała na niebezpieczeństwo

²³ A. Czubiński, *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921*, Opole 1993, s. 47; A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, s. 212–214.

²⁴ Cyt. za K. Więch, *Polska Partia Socjalistyczna 1918–1921*, Warszawa 1978, s. 125.

²⁵ K. Gomółka, *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922*, Warszawa 1989, s. 47–48.

²⁶ S. Michałowski, *Polscy socjaliści...*, s. 273.

grożące Litwie ze strony Niemiec i Rosji. Negatywnie też oceniała projekt powstania niepodległej Litwy ze wsparciem krajów Ententy, m.in. Wielkiej Brytanii²⁷.

Na wieść o utworzeniu Litewskiej Republiki Rad 4 marca 1919 r. Centralny Komitet Robotniczy PPS wystosował do Komitetu Centralnego Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) pismo z żądaniem rozstrzygnięcia spornych kwestii terytorialnych na Litwie drogą plebiscytu²⁸.

Feliks Perl twierdził, że powołanie do życia federacji jest rzeczą niesłychanie trudną, wymaga bowiem podobnego stanowiska kilku narodów. 27 marca 1919 r. podczas wystąpienia w Sejmie Ustawodawczym zaproponował wyodrębnienie z terenów byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego tzw. kantonów wzorowanych na szwajcarskich: Litwy etnograficznej z Kownem, Litwy polskiej z Wilnem oraz Litwy białoruskiej z Mińskiem Litewskim. W ich stolicach miały zostać zwołane sejmy, które wyraziłyby swą opinię na temat federacji, a o przyszłości tych ziem miało zadecydować referendum przeprowadzone pod kontrolą międzynarodową²⁹.

Działacze PPS pesymistycznie oceniali świadomość narodową Białorusinów i możliwości utworzenia przez nich niepodległego państwa. Charakterystyczna dla ich poglądów była wypowiedź Jana Libkinda, który pisał: „Nie należy przeceniać samopoczucia odrębności narodowej na Białej Rusi. Klasy wyższe, a również inteligencja, są rosyjskie, polskie lub żydowskie. Proletariatu miejskiego białoruskiego jest bardzo mało. Nie ma tam w ogóle wielkiego przemysłu, a nieliczni robotnicy są albo Żydami, albo Rosjanami, albo Polakami. Naród białoruski jest identyczny z ludnością wiejską, bardzo jeszcze ciemną i nie wyrobioną pod żadnym względem”³⁰.

Możliwości utworzenia państwa białoruskiego nie dostrzegał także Leon Wasilewski, wybitny znawca problemów narodowościowych Europy Środkowo-Wschodniej. Już w 1917 r. opracował on projekt wschodniej granicy Rzeczypospolitej, która miała przebiegać wzdłuż linii okopów niemieckich z 1916 r. W granicach państwa polskiego miała znaleźć się tzw. Białoruś katolicka, która według Wasilewskiego utrzymała polskość³¹.

Przedmiot licznych dyskusji wśród działaczy PPS na temat polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego stanowiła sprawa ukraińska. Już w listopadzie 1918 r., w trakcie walk

²⁷ K. Gomółka, *Między Polską a Rosją...*, s. 58–59. Konceptji budowy narodowego państwa litewskiego przeciwstawiał się wydawany w Wilnie dziennik „Nasz Kraj”. Twierdził on, że litewskiego szowinizmu nie mogą akceptować ani Polacy, ani Białorusini, „Nasz Kraj”, 24 V 1919, nr 51; 29 V 1919, nr 56.

²⁸ *Dokumenty i materiały...*, t. II, s. 172. W piśmie z 4 III 1919 r. m.in. czytamy: „Kwestię granic Republiki Polskiej pragniemy rozwiązać w drodze samookreślenia ludności zamieszkującej terytoria sporne, w pierwszym rzędzie Litwy i Białej Rusi. Wymagamy absolutnie opróżnienia tych obszarów przez obce wojska i przeprowadzenia głosowania w warunkach zupełnej wolności politycznej. Jakoby wypowiedzianą wolę klasy robotniczej na Litwie o przyłączeniu do Rosji na podstawie związku federacyjnego uważamy za fikcję, ponieważ żadnego głosowania ludowego na Litwie i Białej Rusi nie było”.

²⁹ SSSU, pos. 19 z 27 III 1919 r., ł. 1147.

³⁰ Cyt. za: E. Koko, *W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowej w Polsce (1918–1939)*, Gdańsk 1995, s. 28–29.

³¹ L. Wasilewski, *O wschodnią granicę państwa polskiego*, Warszawa 1917, s. 10. Znany publicysta i statystyk Edward Maliszewski podkreślał niską świadomość i słabość gospodarczą ludu białoruskiego. Za jedyny czynnik państwowotwórczy na tym terenie uznawał Polaków – E. Maliszewski, *Białoruś w cyfrach i faktach*, Piotrków 1918, s. 10.

toczonych we Lwowie i Przemyślu, zarówno PPS, jak PPSD bardzo mocno akcentowały konieczność pokojowego rozwiązania sporu z Ukraińcami³².

Obie partie nie miały jednak wyraźnej wizji terytorialnej państwa ukraińskiego. Szczególnie dotyczyło to socjalistów z byłego zaboru rosyjskiego. Część socjalistów galicyjskich była za przyłączeniem do Polski całej Galicji Wschodniej, inni wysunęli postulat tzw. linii równowagi narodowościowej (Lwów i Zagłębie Borysławsko-Drohobyckie do Polski, reszta do Ukrainy). Natomiast Lewica PPS przedstawiła projekt granicy polsko-ukraińskiej na Sanie³³.

W tezach PPS z 13 marca 1919 r. postulowano, aby problem ten rozstrzygnąć przez plebiscyt. Większość kierownictwa PPS wyraziła jednak pogląd, że wspomniany wyżej odcinek granicy polsko-ukraińskiej powinien przebiegać wzdłuż Bugu. Część socjalistów galicyjskich opowiadała się za przyłączeniem do Rzeczypospolitej zachodniego Wołynia³⁴.

Ze względu na brak chęci do ustępstw w sprawie granicy z Polską ze strony rządu Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej PPS poparła militarną koncepcję rozstrzygnięcia kwestii Galicji Wschodniej, zaproponowaną przez Józefa Piłsudskiego³⁵.

Z koncepcją federacyjną Naczelnika Państwa identyfikowały się stronnictwa ludowe. Już 1 listopada 1918 r. Walny Zjazd PSL „Wyzwolenie” opowiedział się za budową wielkiego państwa litewskiego, które zamieszkiwaliby Litwini, Białorusini i Polacy. Państwo to nawiązywać miało tradycjami do historycznego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na zjeździe zaproponowano również, aby problem Galicji Wschodniej rozwiązały między sobą narody polski i ukraiński na zasadach bezwzględnej sprawiedliwości³⁶.

Poparcia dla idei federacyjnej udzielili także posłowie tej partii. W deklaracji złożonej 22 lutego 1919 r. w imieniu klubu przez posła Błażeja Stolarskiego czytamy: „Od wschodniej granicy etnograficznej nie chcemy zaborów i szukać będziemy drogi do związku ludów wolnych z wolnymi, równych z równymi. Niechaj niepodległa Litwa, Białoruś ma w nas gotowych do sojuszu i unii sąsiadów”³⁷.

Analogicznie do większości stronnictw ruchu ludowego, PSL „Lewica” twierdziła, że Rosja wielokrotnie dawała świadectwo swojej zaborczości. Szermując hasłami prawa do samookreślenia narodów, w rzeczywistości podbijała narody z nią sąsiadujące. Rosja zawsze stanowiła zagrożenie także dla Polski. W związku z taką sytuacją najkorzystniejsze dla naszego kraju było utrzymanie przyjaznych stosunków z krajami nadbałtyckimi oraz Białorusinami i Ukraińcami. Pozytywne rezultaty dać mogło dobrowolne porozumienie oparte na uznaniu interesów wszystkich stron. Warto podkreślić, że kierownictwo PSL „Lewicy” opowiadało się za przynależnością do Polski zarówno Wilna, jak i Lwowa³⁸.

³² E. Koko, *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*, Gdańsk 1991, s. 16–23.

³³ AAN, PPS, sygn. 3752/VI/46, k. 7; SSSU, pos. 40 z 22 V 1919 r., l. 44; J. Moraczewski, *Granica między Polską a Ukrainą. Studium statystyczne*, Lublin 1919, s. 10.

³⁴ AAN, PPS, sygn. 305/VI/46; SSSU, pos. 41 z 23 V 1919 r., l. 79; „Robotnik”, 13 II 1919, nr 69; „Naprzód”, 5 VII 1919 nr 151; 21 XI 1919 nr 266; E. Koko, *W nadziei na zgodę...*, s. 37–38.

³⁵ E. Koko, *Wolni z wolnymi...*, s. 28–34.

³⁶ „Wyzwolenie”, 23 XI 1918, 23 II 1919; PSL „Wyzwolenie” proponowało także politykę „odpychania” Rosji jak najdalej od etnograficznych granic Polski.

³⁷ SSSU, pos. 4 z 22 II 1919 r., l. 110.

³⁸ J. Jachymek, *Polskie Stronnictwo Ludowe „Lewica” 1913–1924. Studium o powstaniu, działalności i rozkładzie ugrupowania politycznego*, Lublin 1981, s. 80. Wybrany z listy PSL–Lewicy ks. Eugeniusz Okoń głosił, że „Polska

Brak jedności w kwestii wschodniej granicy Polski panował wśród kierownictwa i członków PSL „Piaś” – trzeciego co do wielkości ugrupowania politycznego w Sejmie Ustawodawczym. Początkowo większość, wywodząca się z Galicji, skłaniała się ku programowi inkorporacji, forsowanemu przez Narodową Demokrację. Pozostali, pochodzący głównie z Królestwa Polskiego, opowiadali się za koncepcją federacji. W deklaracji tej partii, uchwalonej 29 czerwca 1919 r. w Warszawie, czytamy: „Co do narodów ościennych, PSL, uznając w całej pełni prawo samostanowienia narodów, dążyć będzie do unii lub federacji z sąsiednimi bratnimi narodami dla wspólnej pracy nad utrwalaniem własnej oraz ich niepodległości i rozwoju”³⁹. Wincenty Witos pisał: „W naszym klubie co do tych spraw panowała dość duża rozbieżność. Wnosili ją przeważnie posłowie królewscy, oświadczając za Piłsudskim i jego koncepcją. Sprawa ta wniosła w stosunki wewnętrzne klubu duże napięcie, ja zaś nie chcąc doprowadzać do większych rozterek, starałem się ją powoli regulować”⁴⁰.

Znamienne, że polityka wschodnia Piłsudskiego była popierana również przez konserwatystów. Opowiadając się za Polską mocarstwową, dostrzegali możliwość powiększenia jej terytorium i liczby ludności na drodze realizacji programu federacyjnego⁴¹.

Dużego poparcia Piłsudskiemu w jego polityce wschodniej udzielało Stronnictwo Pracy Konstytucyjnej, zrzeszające konserwatystów krakowskich i lwowskich. Ich poglądy były prezentowane na łamach organu tego ugrupowania – „Czasu”. Środowisko to wypowiedziało się również w kwestii ukraińskiej. Postulowało utworzenie skonfederowanego z Polską samodzielnego państwa ukraińskiego z granicą na rzece Zbrucz. Od momentu wydania przez Piłsudskiego w dniu 22 kwietnia 1919 r. odezwy wileńskiej, konserwatyści uznawali odrębność ziem litewskich i białoruskich, ale jedynie w związku z Polską dostrzegali szansę ich rozwoju. Najkorzystniejszym rozwiązaniem dla obu stron miał być powrót do federacji jagiellońskiej⁴².

Wojna z bolszewicką Rosją, zapoczątkowana w lutym 1919 r., była traktowana przez kierownictwo PPS jako „wojna obronna”. Tadeusz Hołowko postulował: „Wkroczeniu bolszewików na tereny czysto etnograficzne polskie należy energicznie przeszkodzić, nie cofając się nawet przed otwartą wojną. Ale wojna ta winna być wyłącznie obronną. Nie możemy natomiast pchać się na nie nasze etnograficzne tereny na Litwie, gdzie bolszewikom łatwo będzie podburzyć ludność przeciwko armii polskiej, kierowanej przez Iwaszkiewiczów i Januszajtisów, inspirowanej politycznie przez Sapiehow, Wańkowiczów i innych żubrów litewskich”⁴³.

Przeciwko wojnie z bolszewicką Rosją występowała lewica PPS. Atakowała kierownictwo partii, stwierdzając, że Wojsko Polskie nie wprowadziło na zajętych terenach

musi utrzymać nie tylko Lwów, ale i Drohobycz i Borysław” – S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969, s. 158.

³⁹ S. Lato, W. Stankiewicz, *Programy stronnictw...*, s. 164, s. 177. Podobne treści były zawarte w programie PSL „Piaś” uchwalonym 15 II 1920 r. w Warszawie.

⁴⁰ Cyt. za: W. Stankiewicz, *Ruch ludowy w pierwszych latach niepodległości (1918–1923)* [w:] *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, t. II, Warszawa 1970, s. 61.

⁴¹ E. Czapiewski, *Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów polskich w latach 1918–1926*, Wrocław 1988, s. 9–10; W. Mich, *Polscy konserwatyści* [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939...*, s. 55.

⁴² S. Rudnicki, *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław 1981, s. 42–43, 90.

⁴³ Cyt. za: A. Leinwand, *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920*, Warszawa 1964, s. 49–50.

wschodnich żadnych demokratycznych reform, a zwłaszcza reformy rolnej, na którą oczekuje białoruski lud. Rozstrzygnięcie spornych kwestii narodowościowych upatrywano w porozumieniu z proletariatem sąsiednich narodów⁴⁴.

Prowadzone na wschodzie działania przeciwko Armii Czerwonej nieustannie potępiała Komunistyczna Partia Robotnicza Polski (KPRP). Nawoływała ona robotników, chłopów i żołnierzy do wystąpień przeciwko wojnie z bolszewicką Rosją⁴⁵. Jedną z odezw KC KPRP „Do całego ludu pracującego Polski” pt. „Kołczak, Denikin, Piłsudski” zawierała oświadczenie, że wojna z proletariacką Rosją toczy się pod hasłem „obalenia rządów Sowietów, zatknięcia na murach czerwonej Moskwy białej chorągwi kontrrewolucji i zakucia w kajdany kapitalistycznej niewoli robotników i chłopów rosyjskich”⁴⁶. Komuniści, uzurpując sobie wyłączne prawo do reprezentowania interesów polskiej klasy robotniczej i jakby nie dostrzegając antywojennego stanowiska PPS, potępiali działalność tej partii. Twierdzili, że „dąży ona do uwikłania ludu polskiego w nieskończone pasmo wojen nacjonalistycznych ze wszystkimi narodami ościennymi, do podporządkowania całego życia społecznego interesom zaborczego militarizmu polskiego”⁴⁷.

Ostrą polemikę ze zwolennikami koncepcji federacyjnej prowadzili działacze Narodowej Demokracji. Ich program inkorporacyjny lansowała „Gazeta Warszawska” – jej naczelny organ prasowy⁴⁸. Związany z tym środowiskiem „Dziennik Wileński” przestrzegał przed zbyt dużym zaangażowaniem się w sprawy Białorusinów, twierdząc, że endecja dążyć będzie przede wszystkim do zaspokojenia potrzeb Polaków, a w drugiej kolejności Białorusinów czy Litwinów. Jeżeli ci ostatni zechcą się zbliżyć, Polacy nie powinni ich odrzucać⁴⁹. Członkowie Narodowej Demokracji pochodzący z Wileńszczyzny, powołując się na zasadę samostanowienia, domagali się także wcielenia polskiej części Litwy do Rzeczypospolitej⁵⁰. Należy odnotować także poglądy znanego konserwatywy Władysława Studnickiego, zdecydowanego przeciwnika idei federalistycznej. Był on autorem kilku broszur na temat związków ziem północno-wschodnich z Polską⁵¹. Polityk ten wychodził z założenia, że znacznej części obszaru litewsko-białoruskiego, który w wyniku rozbiorów znalazł się w granicach Rosji, nie można określać mianem Litwy. Porównując spisy ludności, dokonane przez władze rosyjskie w 1897 r. i władze

⁴⁴ M. Iskra (Tadeusz Żarski), *W sprawie zagadnień programowych PPS*, Warszawa 1919, s. 40; J. Holzer, *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917–1919*, Warszawa 1962, s. 371; J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983, s. 236–237.

⁴⁵ A. Miodowski, *Dywersja polityczna KPRP przeciwko Wojsku Polskiemu na przełomie lat 1918–1919*, „Studia Podlaskie” 2015, t. 23, s. 167–190.

⁴⁶ *Dokumenty i materiały...*, t. II, s. 606. W odezwie stwierdzono, że wojną przeciwko proletariackiej Rosji kieruje „starszy herszt kontrrewolucji polskiej Roman Dmowski i świeżo pozyskany jej pacholek, zaprzaniec i szalbierz polityczny Józef Piłsudski [...] Polska ma zdusić rewolucję rosyjską, w zamian za co »burżuazja polska« otrzyma prawo wyzyskiwania robotników śląskich, gnębienia wschodniej Galicji, Ukrainy i Litwy”.

⁴⁷ Cyt. za J.A. Reguła, *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*, wyd. 2, Toruń 1994, s. 28.

⁴⁸ „Gazeta Warszawska”, 17 XI 1918, nr 311; 29 XI 1918, nr 321.

⁴⁹ „Dziennik Wileński”, 21 XI 1918, nr 271, 29 XII 1918, nr 295; K. Gomółka, *Sprawa białoruska...*, s. 260.

⁵⁰ P. Eberhardt, *Wizje i projekty polskiej granicy wschodniej w latach 1914–1921*, „Przegląd Wschodni” 1998, t. V, z. 2, s. 354.

⁵¹ Szeroko na ten temat J. Gzella, *Mysł polityczna...*

niemieckie w 1916 r., doszedł do wniosku, że tylko w dawnej guberni kowieńskiej mieszkają i przeważają Litwini, pozostałe zaś tereny byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego zamieszkują inne narodowości⁵².

Postulaty Narodowej Demokracji w sprawie wschodniej granicy Polski kolidowały z narodowościowymi aspiracjami Ukraińców, Białorusinów i Litwinów. Znamienne, że aspiracje te nie były dostrzegane przez część polityków endeckich. Polityka inkorporacji spotkała się z przeciwdziałaniem ze strony z bolszewizowanej części ludności Kresów Wschodnich, solidaryzującej się z hasłami rewolucji październikowej. W jej świadomości utrwalił się stereotyp: wieś jest ukraińska, białoruska czy litewska, dwór zaś – polski⁵³.

PRÓBY REALIZACJI KONCEPCJI FEDERACYJNEJ PRZEZ JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO. STANOWISKO UGRUPOWAŃ POLITYCZNYCH

Na przełomie lat 1918 i 1919 w trakcie wycofywania się wojsk niemieckich z Litwy doszło do walk oddziałów Samoobrony Władysława Wejtki z bolszewikami o Wilno, które siły polskie były zmuszone opuścić 5 stycznia 1919 r. Po wejściu do Wilna oddziałów Armii Czerwonej ustanowiono w nim litewską Radę Komisarzy Ludowych⁵⁴.

Na początku 1919 r. kształt wschodniej granicy odrodzonego państwa polskiego w dużej mierze zależał od tego, jaki obszar zdołają obsadzić wojska polskie po wycofaniu się niemieckiej armii „Wschód”. W pierwszej połowie lutego 1919 r. Polacy zajęli Brześć Litewski, Kobryń i Wołkowysk. Wschodnia linia terenów kontrolowanych przez nich zaczęła być określana jako Front Litewsko-Białoruski⁵⁵.

Zadanie walki o granice wschodnie II Rzeczypospolitej spoczywało głównie na barkach Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza Józefa Piłsudskiego. Pierwsza sprzyjająca okazja do podjęcia praktycznych prób realizacji koncepcji federacyjnej w odniesieniu do Litwinów i Białorusinów nadarzyła się wiosną 1919 r.

W początkach kwietnia 1919 r., w okresie przygotowań do ofensywy na Wilno, nie udało się jednak sfinalizować rozmów w Warszawie na temat powołania w Wilnie rządu z udziałem reprezentacji polityków litewskich. Tuż przed natarciem na Wilno Piłsudski wysłał do Kowna swego przedstawiciela Michała Romera, który raz jeszcze przedstawił litewskim politykom koncepcję federacji z Polską i utworzenia w Wilnie propolskiego

⁵² Władysław Studnicki twierdził, że państwo litewskie zginęło z mapy Europy i nie pozostały po nim żadne ślady. Ziemie wschodnie powinny być wcielone do Polski ze względu na znaczny procent zamieszkującej tu polskiej ludności, a przede wszystkim z powodu jej wyższości ekonomicznej i kulturalnej – W. Studnicki, *W sprawie stosunku politycznego Polski do jej ziem wschodnich*, Warszawa 1919, s. 3–7.

⁵³ R. Wapiński, *Endecja wobec kwestii...*, s. 303–304.

⁵⁴ Szeroko na ten temat W. Wejtko, *Samoobrona Litwy i Białorusi*, Wilno 1930; G. Łukomski, B. Polak, *W obrotach Wilna, Grodna i Mińska. Front Litewsko-Białoruski wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Koszalin–Warszawa 1994, s. 21–25.

⁵⁵ G. Łukomski, B. Polak, M. Wrzosek, *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920. Działania bojowe. Kalendarium*, t. I, Koszalin 1990, s. 53. 8 lutego 1919 r. Józef Piłsudski wydał dekret ustanawiający zarząd wojskowy na zajętych terenach wschodnich.

rządu. Także te propozycje zostały odrzucone przez stronę litewską, która nie godziła się na pozostawienie historycznej stolicy Litwy w granicach państwa polskiego⁵⁶.

16 kwietnia 1919 r. wojska polskie przystąpiły do natarcia. Po zaciętych, trzydniowych walkach zostało opanowane Wilno i zlikwidowana Litewsko-Białoruska Republika Rad; resztki jej władz przeniosły się do Mińska Litewskiego.

W liście do Ignacego Paderewskiego z 4 maja 1919 r. Józef Piłsudski pisał: „Wobec tego, że Wilno sam znalazłem, opuszczone zarówno przez Polaków, jak i przez Litwinów i Białorusinów, nie mogłem utworzyć czegokolwiek szerszego po zajęciu Wilna. I Polacy i Litwini i Białorusini przy pertraktacjach z nami oglądali się, jedni na Warszawę, drudzy na Kowno lub Mińsk, gdzie wyemigrowała większość ich przedstawicieli. Do żadnej decyzji doprowadzić nie mogłem. Wskutek tego zatrzymałem się na rozwiązaniu kwestii takim, które by nie zamykało drogi w żadnym kierunku”⁵⁷.

21 kwietnia Piłsudski przybył do Wilna, witany entuzjastycznie przez ogromną większość jego mieszkańców. Następnego dnia wydał odezwę „Do mieszkańców ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego”, zredagowaną po polsku, litewsku, białorusku i w jidysz. Zapowiadała ona powołanie na czasowo zajętych obszarach zarządu cywilnego wyłonionego z miejscowej ludności oraz sugerowała rozwiązanie nieporozumień polsko-litewsko-białoruskich przez federację. „Stan ciągłej niewoli – głosiła odezwa – dobrze mi znanej osobiście jako urodzonemu na tej nieszczęśliwej ziemi, raz nareszcie musi być zniesiony i raz wreszcie na tej ziemi, jakby przez Boga zapomnianej, musi zapanować swoboda [...] Wojsko polskie niesie wam możliwość rozwiązania spraw wewnętrznych, narodowościowych i wyznaniowych tak, jak sami sobie tego życzyć będziecie”⁵⁸.

Dążąc do realizacji koncepcji federacyjnej, Piłsudski zapowiadał, że chce dać mieszkańcom ziem północno-wschodnich możliwość rozwiązania spraw wewnętrznych, narodowościowych i wyznaniowych bez nacisku ze strony Polski. Po zajęciu Wilna powołał władzę administracyjną pod nazwą Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich. Jego komisarzem generalnym został przyjaciel Naczelnika Państwa, zagorzały federalista Jerzy Osmałowski⁵⁹.

Nie powiodło się Piłsudskiemu wywołanie przez Polską Organizację Wojskową powstania zbrojnego w Kownie, którego celem miało być powołanie nowego rządu litewskiego, godzącego się na federację z Polską. Niepowodzeniem zakończyły się także próby pozyskania części społeczeństwa Litwy do współpracy z Polską, podejmowane przez Leona Wasilewskiego. Spodziewanego rezultatu nie przyniosło wzniesienie w końcu sierpnia

⁵⁶ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996, s. 40–41. Józef Piłsudski miał świadomość, że realizacja federacji z Litwą jest trudniejsza aniżeli z Białorusinami. Mówił: „Co do mnie, sądzę, że to trudniejsze [...] Wilna żądają wszyscy. Może więc to poróżnić i wszystkich [...] ale może również pogodzić [...] Załatwienie, które proponuję, dąży właściwie do uczynienia z Wilna łącznika, a nie przedmiotu sporu” – cyt. za: A. Garlicki, *Józef Piłsudski...*, s. 217.

⁵⁷ B. Helczyński, *Piłsudski jako Naczelnik Państwa*, „Niepodległość” t. XI, 1974, s. 139–140; A. Piskor, *Zdobycie Wilna*, „Bellona” 1919, z. 7, s. 69.

⁵⁸ J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. V, Warszawa 1937, s. 75; J. Cisek, *Rok 1920. Wojna polsko-bolszewicka*, Warszawa 2010, s. 15.

⁵⁹ Szeroko na ten temat J. Gierowska-Kałuża, *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 r. – 9 września 1920 r.)*, Warszawa 2003, s. 67–78.

1919 r. powstania zbrojnego na Suwalszczyźnie i zajęcie Sejń, które spowodowało dodatkowe napięcia w stosunkach polsko-litewskich i interwencję ze strony państw Ententy⁶⁰.

Józef Piłsudski odnosił natomiast sukcesy w wojnie z bolszewicką Rosją. Do połowy maja 1919 r. Wojsko Polskie opanowało Smorgonie i Święciany, na północy zaś doszło do jeziora Narocz. Z chwilą zwycięskiego zakończenia wojny z Ukrainą Republiką Ludową siły polskie przeszły do zdecydowanej ofensywy przeciwko Armii Czerwonej. W sierpniu 1919 r. udało się im zdobyć Mińsk Litewski. Wkrótce dotarły do rzeki Berezyny i zajęły Borysów oraz Bobrujsk, zbliżając się do granicy Rzeczypospolitej sprzed rozbiorów⁶¹.

Wobec trudnej sytuacji militarnej na froncie i kłopotów wewnętrznych władze bolszewickiej Rosji wystąpiły 23 grudnia 1919 r. z propozycją zawarcia pokoju. Została ona ponowiona 28 stycznia 1920 r. Strona sowiecka proponowała ustalenie linii rozejmowej zbliżonej do linii Dmowskiego⁶².

Józef Piłsudski, który uważnie śledził zakusy imperialistyczne bolszewickiej Rosji, nie wierzył w jej pokojowe intencje. Dzisiaj należy podzielić jego pogląd, że bolszewikom chodziło tylko o chwilę wytchnienia po zakończeniu rozprawy z „białymi” i przed rozpoczęciem „marszu na Zachód”. Począwszy od końca 1919 r. strona sowiecka, prowadząc tzw. ofensywę pokojową, starała się zrzucić na Polskę winę za eskalację działań zbrojnych i propagować na Zachodzie tezę o agresywnym i militarnym charakterze polskiej państwowości⁶³.

Z chwilą klęski militarnej wojsk Denikina i Kołczaka, Piłsudski coraz bardziej skłaniał się do rozprawy orężnej z bolszewikami. Podjął starania o pozyskanie do czynnego współdziałania w zbliżającej się wojnie z sowiecką Rosją państw nadbałtyckich; Finlandii, Estonii i Łotwy⁶⁴.

Przekreślenie nadziei Piłsudskiego na stworzenie jakiejś namiastki państwa białoruskiego ściśle współpracującego z Polską nastąpiło pod koniec 1919 r., gdy doszło do reaktywowania Białoruskiej Rady Republiki Ludowej (BRRL). Kiedy grudniowe posiedzenie BRRL zostało zdominowane przez zwolenników niezależnego od Polski państwa białoruskiego na czele z Wacławem Łastowskim, zostali oni aresztowani przez władze polskie pod zarzutem współpracy z bolszewikami. Pozostawiono na wolności tylko reprezentantów nurtu polonofilskiego. Ci ostatni uchwalili rozwiązanie BRRL i powołanie

⁶⁰ P. Łossowski, *Konflikt polsko-litewski...*, s. 56–64; Szeroko na temat powstania sejneńskiego: S. Buchowski, *Konflikt polsko-litewski o Ziemię Sejneńsko-Suwalską w latach 1918–1920*, Sejny 2009.

⁶¹ A. Przybylski, *Wojna polska 1918–1921*, s. 59–61, 100–106; A. Smoliński, *Działania zbrojne podczas wojny polsko-sowieckiej (styczeń 1919 r.–październik 1920 r.)* [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, red. J. Cisek, Warszawa 2010, s. 32–36.

⁶² P. Eberhardt, *Uwarunkowania polityczne formowania się wschodniej granicy II Rzeczypospolitej...*, s. 16–17. Sowiecka oferta różniła się tym od linii Dmowskiego, że nie przyznawała Polsce Połocka i terenów położonych na północ od Dźwiny, przekazywała natomiast Polsce obszary w rejonie Baru na Ukrainie.

⁶³ A. Nowak, *Polska i trzy Rosje...*, s. 502–512; W. Balcerak, *Geneza i uwarunkowania wojny polsko-radzieckiej 1919–1920* [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn, Warszawa 1991, s. 18–19; A. Czubiński, *Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921*, s. 160–163.

⁶⁴ A. Nowak, *Polska i trzy Rosje...*, s. 571–572. Szeroko na ten temat A. Skrzypek, *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972.

Najwyższej Rady Białoruskiej, która zobowiązała się do zajmowania wyłącznie działalnością gospodarczą i kulturalną⁶⁵.

Po niepowodzeniach w realizacji koncepcji federacji z Litwą oraz wobec niedojrzałości kwestii białoruskiej, Piłsudski postanowił postawić na kartę ukraińską. Siły polskie, po wyparciu armii ZURL z Galicji Wschodniej w lipcu 1919 r., dotarły do rzeki Zbrucz. Po jej przekroczeniu, jesienią tego roku opanowały Kamieniec Podolski. Decyzją Rady Najwyższej konferencji pokojowej w Paryżu Polska otrzymała mandat Ligi Narodów do zarządzania Galicją Wschodnią przez 25 lat.

W sierpniu 1919 r. Kijów znalazł się w posiadaniu wojsk Denikina, który – podobnie jak ogół „białej” Rosji – nie uznawał niepodległościowych aspiracji Ukraińców. Później stolica Ukrainy została zajęta przez oddziały Armii Czerwonej. Zdaniem atamana Semena Petlury, stojącego na czele rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej, szansę na niepodległą Ukrainę stanowił jedynie sojusz z Polską. Dlatego władze URL zaakceptowały zachodnią granicę ich państwa na linii Zbrucz, a także treść umowy warszawskiej z 25 kwietnia 1920 r.⁶⁶

Dla Józefa Piłsudskiego współpraca wojskowa z Petlurą miała być korzystna w przeprowadzeniu operacji kijowskiej. Naczelnny Wódz, prowadząc ofensywę w kierunku Kijowa, miał przekreślić plany dowództwa Armii Czerwonej, szykującej się do pochodu na zachód przez Polskę. Umowa warszawska stwarzała też szansę na utworzenie niepodległej Ukrainy, ważnego elementu koncepcji federacyjnej Piłsudskiego⁶⁷.

Stanowisko ugrupowań politycznych, a zwłaszcza Narodowej Demokracji, wobec prób realizacji polityki wschodniej Naczelnika Państwa było modyfikowane w zależności od przebiegu wydarzeń.

Zajęcie Wilna przez Wojsko Polskie w kwietniu 1919 r. endecja oceniła jako sukces, atakowała natomiast treść odezwy „Do mieszkańców b. W. Ks. Litewskiego”. Oskarżono Naczelnika Państwa o to, że bez zgody Sejmu zaangażował się w sprawy litewskie. Przebywający w Paryżu Roman Dmowski potraktował odezwę Piłsudskiego jako przejaw „komedii federacyjnej”⁶⁸.

Mimo sukcesów w wojnie z bolszewikami Narodowa Demokracja zwalczała politykę wschodnią Naczelnika Państwa, twierdząc, że nie była ona oparta na obiektywnych przesłankach i częstokroć przybierała charakter osobisty. Szczególnie ostro endecy krytykowali ideę tworzenia armii białoruskiej, która w ich opinii miała być zakonspirowaną

⁶⁵ Wówczas Piłsudski jednoznacznie wypowiedział się w kwestii białoruskiej: „Jestem za pewnymi znacznymi ustępstwami w zakresie rozwoju kulturalnego Białorusinów, ale politycznych ustępstw na korzyść fikcji białoruskiej czynić nie chcę” – cyt. za: J. Lewandowski, *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918 – XI 1920)*, Warszawa 1962, s. 246; S. Elski-Łoniewski, *Sprawa białoruska. Zarys historyczno-polityczny*, Warszawa 1931, s. 46; A. Chojnowski, *Zasady białoruskiej polityki...*, s. 275–277.

⁶⁶ Szeroko na ten temat M. Klimecki, *Od wojny do sojuszu. Alians polsko-ukraiński z 1920 roku* [w:] *Wojna o wszystko...*, s. 186–190; M. Szumilo, *Józef Piłsudski i sojusz polsko-ukraiński w 1920 roku* [w:] *Józef Piłsudski. Człowiek – żołnierz – polityk*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, Toruń 2016, s. 59–76; M. Kuczerepa, *Układ Warszawski 1920 roku: geneza, problemy, następstwa* [w:] *Rok 1920 z perspektywy osiemdziesięciolecia...*, s. 204–215.

⁶⁷ J. Pisuliński, *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004, s. 220–221; P. Wandycz, *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1967, z. 12, s. 17–18.

⁶⁸ J. Engelgard, *Koncepcje inkorporacyjne Romana Dmowskiego* [w:] *Od Bitwy Warszawskiej do Traktatu Ryskiego*, red. T. Skoczek, Warszawa 2014, s. 156–157.

rosyjską siłą zbrojną. Zwolennicy koncepcji inkorporacji nazywali próby tworzenia rządu białoruskiego „fantasmagorią i nieopatrzną polityką”⁶⁹.

Ostrze krytyki Narodowej Demokracji skierowane było także przeciwko administracji zajętych przez Wojsko Polskie ziem wschodnich. Zwracała się ona przede wszystkim przeciw osobie Jerzego Osmałowskiego. Oskarżano go o nieumiejętną gospodarkę i zmarnowanie ogromnych pieniędzy państwowych. Twierdzono, że administracja Osmałowskiego zniechęcała ludność ziem wschodnich do Polski i że prowadziła politykę niezgodną z interesami państwa polskiego⁷⁰.

Endecy początkowo opowiadali się za wsparciem działań wojennych rosyjskiej kontrrewolucji, licząc na to, że wkrótce rząd bolszewicki zostanie zlikwidowany. Szybko jednak pozbyli się złudzeń co do intencji Denikina i ostatecznie zaakceptowali politykę Naczelnika Państwa wobec „białej” Rosji.

Podobnie jak przedstawiciele obozu belwederskiego, rzecznicy koncepcji inkorporacji zajęli negatywne stanowisko wobec bolszewickich propozycji pokojowych. Poseł Marian Seyda twierdził, że Polska nie może zawrzeć pokoju z Rosją bolszewicką, bo byłby to pokój tylko z jednym stronnictwem (bolszewikami), a nie z państwem rosyjskim. Taki pokój nie dałby Polsce żadnych gwarancji i zdyskredytowałby ją w opinii państw Ententy⁷¹.

Według konserwatystów, m.in. „Dziennika Powszechnego”, warunkiem zakończenia konfliktu zbrojnego z bolszewicką Rosją było przyjęcie przez nią propozycji wysuwanych przez stronę polską. Konserwatyści liczyli się także z upadkiem władzy sowieckiej i krytykowali wysuwane przez PPS postulaty podjęcia rozmów pokojowych z rządem Lenina i Trockiego⁷².

Z rezerwą do bolszewickich propozycji pokojowych odnosiło się także PSL „Wyzwolenie”. Stwierdzono, że „bolszewicy proszą o pokój, ale równocześnie coraz mocniej biją wszystkich Judeniczów, Denikinów, Kołczaków”. Wyrażano obawę, że po pokonaniu wrogów wewnętrznych, Armia Czerwona ruszy przeciwko Polsce⁷³. Działacze tej partii nawoływali do stanowczości w rozmowach pokojowych z przeciwnikiem. W ich organie prasowym z 15 lutego 1920 r. czytamy: „W rozmowie z bolszewikami musimy zacząć od żądania usunięcia się ich na ziemie rdzennie rosyjskie [...] Kiedy ona [Rosja – J.S.] skrawek tylko ziem białoruskich i litewskich posiadzie, będzie chciała pochłonąć je wszystkie, a kiedy będzie w Wilnie, przypomni sobie, że do Warszawy stamtąd droga niedługa”⁷⁴.

Sukcesy wojsk polskich latem 1919 r. i zajęcie Mińska Litewskiego spotkały się natomiast z negatywną reakcją większości działaczy PPS. W artykułach prasowych zaczęto oskarżać rząd polski o imperializm i niepotrzebne opanowanie niepolskich terenów.

⁶⁹ Cyt. za: K. Gomółka, *Sprawa białoruska...*, s. 261.

⁷⁰ AAN, PRM, Rektyfikaty, Rkt. 49, t. 4, k. 142–146. Jerzego Osmałowskiego oskarżano również o finansowanie ruchu białoruskiego, w konsekwencji czego następował rozwój białoruskiego szkolnictwa, swobodnie wychodziła prasa białoruska, m.in. „Białorus” i „Krynica”, na której łamach niejednokrotnie ukazywały się artykuły negatywnie oceniające polską administrację.

⁷¹ *Sprawozdanie z II Zjazdu Wszehpolskiego ZLN, który odbył się 26 i 27 października 1919 r. w Warszawie*, Warszawa 1919, s. 12.

⁷² S. Rudnicki, *Działalność polityczna...*, s. 91.

⁷³ „Wyzwolenie”, 14 XII 1919, nr 50.

⁷⁴ *Ibidem*, 15 II 1920, nr 7.

Twierdzono, że do momentu zajęcia Mińska wojna miała dla Polski charakter obronny, natomiast dalsze posuwanie się Polaków na wschód sprzyja Entencie i Kołczakowi i w konsekwencji pomaga w „zmarłychwstaniu drapieżnej Rosji”, a tym samym zagraża niepodległości Polski⁷⁵.

Ważnym argumentem w licznych antywojennych wystąpieniach kierownictwa PPS był wybuch I powstania śląskiego. Krytykowano rząd polski, „który dla kilkudziesięciu obszarników na wschodzie przelewa krew robotnika polskiego w szarym mundurze żołnierza polskiego, nie umie zdobyć się na czyn wobec 90% ludu polskiego na Śląsku”⁷⁶.

Za rozpatrzeniem not rządu sowieckiego o zawieszeniu broni i przystąpieniem do rokowań pokojowych w stanowczym tonie opowiadała się KPRP. W odezwie Komitetu Warszawskiego tej partii z 3 lutego 1920 r. pt. „Precz z rzezią wojenną” czytamy: „Nie pozwolimy na odrzucenie rosyjskiej propozycji pokojowej! Nie pozwolimy też na obłudną komedię rokowań pokojowych, która byłyby tylko parawanem do nowej napaści na rewolucyjny proletariat Rosji”⁷⁷.

Forsowana przez Naczelnika Państwa idea sojuszu z Ukraińską Republiką Ludową i atamanem Semenem Petlurą nie była akceptowana przez część partii politycznych w Polsce. Na wieść o rozmowach między Piłsudskim a misją wojskową URL endecja otwarcie wystąpiła przeciwko idei budowy niepodległego państwa ukraińskiego. Twierdzono, że dla Polski będzie to sąsiad niebezpieczniejszy niż Rosja⁷⁸.

Endecy twierdzili, że umowa warszawska z kwietnia 1920 r. wciągnie Polskę w przedłużającą się, kosztowną wojnę z bolszewikami o cudze, ukraińskie interesy. Dostrzegali, że Petlura nie miał dostatecznego poparcia wśród ogółu ukraińskiego społeczeństwa i elity politycznej. Przywódcy Narodowej Demokracji mieli obawy, że Rosja nigdy nie pogodzi się z utratą Ukrainy, a budowa ukraińskiej państwowości obudzi rosyjski nacjonalizm i wzmocni władze bolszewickie. W dodatku zaangażowanie Polski w kampanię ukraińską może ją kosztować utratę Pomorza i Górnego Śląska. Krytykę polityki federacyjnej Piłsudskiego wobec Ukrainy potęgowała endecka prasa, która nawiązując do wydarzeń wojny polsko-ukraińskiej 1919 r., eksponowała nieprzejednaną, wrogą postawę Ukraińców wobec Polaków⁷⁹.

Wyrazem protestu Narodowej Demokracji przeciwko umowie warszawskiej z kwietnia 1920 r. była rezygnacja Stanisława Grabskiego ze stanowiska przewodniczącego sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych⁸⁰.

⁷⁵ „Robotnik”, 11 VIII 1919, nr 274; 16 VIII 1919, nr 279; K. Więch, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 151–153.

⁷⁶ „Robotnik”, 21 VIII 1919, nr 284.

⁷⁷ *Dokumenty i materiały...*, t. 2, s. 606–607. Odezwa KPRP kończyła się hasłem: „Mobilizujcie swe siły do strajku powszechnego! Rokowania pokojowe muszą być natychmiast podjęte! Rokowania pokojowe muszą być jawne! Precz z wojną! Niech żyje Rosja robotnicza”.

⁷⁸ AAN, PRM, Rektyfikaty, Rkt. 49, t. 4, k. 144. Endecja twierdziła, że program budowy niepodległego państwa ukraińskiego był „poronionym pomysłem niemieckim, rozbudzającym apetyty ukraińskie, utrudniającym inkorporację zajętych przez wojska polskie Wołynia i Podola oraz klóącym nas z Rosją”.

⁷⁹ R. Wapiński, *Narodowa Demokracja...*, s. 193–194; M. Klimecki, *Od wojny do sojuszu...*, s. 205; M. Szumiło, *Ukraińskie elity polityczne wobec sojuszu z Polską w 1920 roku* [w:] *Rok 1920. Wojna i polityka*, red. M. Szumiło, Lublin 2011, s. 85–87.

⁸⁰ Nastąpiło to podczas posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych w dniu 22 IV 1920 r., a więc już po podpisaniu „umowy warszawskiej” z rządem URL. Przewodnictwo komisji objął wówczas Ignacy Daszyński – jeden z liderów PPS – S. Grabski, *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1989, s. 139–145.

Krytycznie do sojuszu z atamanem Petlurą odnosiło się także PSL „Piast”. Jego prezes Wincenty Witos odpowiedzialnością za zerwanie rozmów pokojowych z bolszewicką Rosją obarczył Piłsudskiego, któremu dla koncepcji sojuszu z Petlurą udało się pozyskać premiera Leopolda Skulskiego⁸¹.

Ugrupowaniem politycznym, które udzieliło największego wsparcia Naczelnikowi Państwa w realizacji jego koncepcji utworzenia niepodległej Ukrainy była Polska Partia Socjalistyczna. Jej działacze, m.in. Ignacy Daszyński, Jędrzej Moraczewski i Bronisław Ziemięcki, zdawali sobie sprawę z tego, że warunkiem *sine qua non* powstania suwerennego państwa ukraińskiego jest jego współpraca polityczna i wojskowa z Polską. Akceptując ideę współpracy z Dyrektoriatem URL i Semenem Petlurą, nie wykluczali konieczności protektoratu Polski nad państwem ukraińskim, przynajmniej w początkowym okresie jego istnienia, ze względu na zagrożenie ze strony bolszewickiej Rosji⁸².

Przeciwnikami „awantury ukraińskiej” Piłsudskiego była natomiast lewica PPS, m.in. Herman Liebermann, Jan Kwapiński i Adam Próchnik. Określili ją jako „przejaw ekspansjonistycznych dążeń imperializmu polskiego” i domagali się, aby PPS, jako partia robotnicza, wyszła z orbity wpływów Piłsudskiego⁸³.

Tradycyjnie koncepcję federacyjną Naczelnika Państwa i plany współpracy politycznej i wojskowej z URL popierały władze Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”. Liczyły na to, że po wycofaniu się Armii Czerwonej, na Ukrainie zostanie przeprowadzona reforma rolna⁸⁴.

WSCHODNIA GRANICA ODRADZAJĄCEJ SIĘ POLSKI W POLITYCE WIELKICH MOCARSTW

Zagadnienie kształtu polskiej granicy wschodniej po I wojnie światowej absorbowało również uwagę przywódców państw Ententy. Byli oni przeciwni realizacji zarówno polskiej koncepcji federacyjnej, jak i inkorporacyjnej. Opowiadali się za Polską wyłącznie w granicach etnograficznych. Najbardziej zdecydowanie wyrażał się w tej kwestii premier Wielkiej Brytanii – David Lloyd George⁸⁵.

Mocarstwa zachodnie spodziewały się szybkiego upadku rządów bolszewickich i odrodzenia „białej” Rosji. Miała ona stanowić ważne ogniwo w systemie polityczno-militarnym Europy, powstającym po zakończeniu I wojny światowej. Stąd państwa Ententy stanowczo przeciwstawiały się wszelkim próbom pomniejszenia terytorium tego kraju.

⁸¹ W. Witos, *Moje wspomnienia*, cz. 2, do druku przygotowali i przypisami opatrzyli E. Starczewski i J.R. Szaflik, Warszawa 1990, s. 64–65.

⁸² E. Koko, *Wolni z wolnymi...*, s. 25–28.

⁸³ Cyt. za: J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna...*, s. 238–239.

⁸⁴ „Wyzwolenie”, 9 V 1920 nr 19, 16 V 1920 nr 20.

⁸⁵ M. Leczyk, *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*, Warszawa 1966, s. 175. Zdaniem niektórych historyków głównym doradcą premiera Wielkiej Brytanii w kwestii wschodniej granicy Polski był wyjątkowo wrogo do Polaków ustosunkowany, pochodzący z Galicji Lewis Namier – B. Rusin, *Lewis Namier a kwestia „linii Curzona” i kształtowania się polskiej granicy wschodniej po I wojnie światowej*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, t. XLVIII, s. 97–105.

W rezultacie w Traktacie Wersalskim nie było żadnej istotnej wzmianki na temat przebiegu granicy polsko-rosyjskiej.

Niemiełe zaskoczenie dla ogółu polskiego społeczeństwa, świadomego ogromnej pomocy prezydenta Stanów Zjednoczonych Thomasa W. Wilsona dla odzyskania niepodległości Polski, stanowiło również niechętnie stanowisko rządu USA wobec zabiegów władz Rzeczypospolitej o korzystny dla niej kształt granicy wschodniej. Mimo nieuznawania rządu bolszewickiego, polityka wschodnia – zarówno Naczelnika Państwa, jak i Romana Dmowskiego – stała się przedmiotem krytyki ze strony amerykańskiej dyplomacji. W Waszyngtonie traktowano ją jako próbę naruszenia integralności Rosji i pozbawienia jej znacznej części terytorium. Dążenia do przyłączenia do Polski ziem wschodnich uderzały w interesy gospodarcze Stanów Zjednoczonych i ich przysłą współpracę z Rosją, bez względu na jej ustrój wewnętrzny⁸⁶.

Polskie stanowisko w sprawie granic odradzającej się Rzeczypospolitej podczas konferencji paryskiej w dniu 29 stycznia 1919 r. zaprezentował Roman Dmowski. Sprawę tę miała rozpatrywać specjalna komisja pod przewodnictwem francuskiego dyplomaty Jules'a Cambona powołana 12 lutego tego roku przez Radę Najwyższą Sprzymierzonych. Zadaniem Podkomisji do Spraw Polskich, kierowanej przez gen. Henri Le Ronda, było określenie linii, do której mogły dojść wojska polskie posuwające się w kierunku wschodnim⁸⁷.

Polskie postulaty w sprawie granicy wschodniej zostały przekazane Komisji Cambona 3 marca 1919 r. Mówiły one o włączeniu do Polski terytorium ograniczonego od północy i wschodu linią przebiegającą od wybrzeża Morza Bałtyckiego w rejonie Lipawy aż do Dniestru na południu, gdzie miała dochodzić do granicy z Rumunią. Linia ta, zwana od jej twórcy linią Dmowskiego, wkrótce uległa weryfikacji w części północnej z uwagi na to, że włączenie do Polski etnicznej Litwy stało się problematyczne⁸⁸.

Tymczasem projekt wschodniej granicy Polski, przyjęty 22 kwietnia 1919 r. przez Komisję Cambona, był dla Polski bardzo niekorzystny. Miała ona bieć „od dawnej granicy pomiędzy Prusami Wschodnimi a Rosją, aż do punktu na wschód od Chełma”⁸⁹. Linia ta była zgodna w zasadzie z późniejszą tzw. linią Curzona. Była ona efektem przedłożenia Konferencji Pokojowej noty Rosyjskiej Rady Politycznej w Paryżu, domagającej się pozostawienia Rosji wyłącznego prawa podejmowania decyzji w sprawie przyszłości ziem należących do niej przed wybuchem I wojny światowej.

Należy zaznaczyć, że Komisja Cambona nie wypowiadała się w sprawie przebiegu granicy na obszarze Galicji. Tuż po zakończeniu I wojny światowej, w związku z walkami polsko-ukraińskimi o Lwów, w mieście tym zainstalowano misje wojskowe⁹⁰. W przyjętej

⁸⁶ J.R. Wędrowski, *Stany Zjednoczone a odrodzenie Polski. Polityka Stanów Zjednoczonych wobec sprawy polskiej i Polski w latach 1916–1919*, s. 183; L. Zyblikiewicz, *Stany Zjednoczone a Polska w latach 1920–1921 (stosunki dyplomatyczne – wybrane zagadnienia)* [w:] *Ameryka Północna. Studia*, red. M.M. Drozdowski, Warszawa 1975, s. 226–230. W opinii amerykańskiej dyplomacji, w niedalekiej perspektywie Rosja miała stanowić przeciwwagę dla rosnących wpływów Japonii na Dalekim Wschodzie.

⁸⁷ P. Eberhardt, *Uwarunkowania polityczne formowania się wschodniej granicy II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Geopolityczny” 2018, R. 26, s. 12.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ L. Wyszczelski, *O Polsce w Wersalu*, Toruń 2008, s. 114.

⁹⁰ M. Klimecki, *Alianckie misje we Lwowie (listopad 1918 –I uty 1919)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 1996, R. XXXI, s. 35–49.

10 kwietnia 1919 r. deklaracji Rady Najwyższej Sprzymierzonych stwierdzono, że Galicję Wschodnią zamieszkują w większości Rosjanie. Mocarstwa zachodnie uwzględniły więc stanowisko kierownictwa „białej” Rosji, które traktowało Białorusinów i Ukraińców jako część narodu rosyjskiego⁹¹.

W trakcie wojny polsko-ukraińskiej, w kwietniu 1919 r. stronom wojującym przedstawiono projekt linii demarkacyjnej, która przyjęła nazwę linii Barthelemy’ego, od nazwiska członka komisji powołanej przez prezydenta USA. Linia ta przebiegała od północnej granicy galicyjskiej wzdłuż Bugu do Kamionki Strumiłowej, dalej wzdłuż wschodniej granicy powiatów Rudki, Drohobycz i Turka. Po stronie polskiej pozostałby zatem Lwów z Przemyślem oraz Drohobycz z Borysławiem, Ukraińcom zaś oddawano dwie trzecie Galicji Wschodniej⁹².

Propozycja ta została zmodyfikowana przez komisję kierowaną przez gen. Louisa Bothę, która 17 czerwca 1919 r. wyznaczyła nową linię rozejmową. Miała ona przebiegać na odcinku południowym bardziej na zachód, niż było to w projekcie gen. Barthelemy’ego, pozostawiając część zagłębia naftowego po stronie ukraińskiej. Dwa tygodnie później, ze względu na zagrożenie bolszewickie i możliwość przeniesienia sowieckiej rewolucji na tereny Węgier, Rada Najwyższa podjęła decyzję upoważniającą Polskę do wprowadzenia tymczasowej administracji na terenie całej wschodniej Galicji. Zobowiązano jednocześnie władze polskie do przeprowadzenia tym regionie plebiscytu i zagwarantowania mu w przyszłości autonomii⁹³.

Decyzje mocarstw zachodnich w tej sprawie przestały być aktualne, gdyż w lipcu 1919 r. wojska polskie zajęły całą Galicję aż po Zbrucz. W pokonaniu wojsk ukraińskich duży udział miała Błękitna Armia gen. Józefa Hallera, która wbrew oporowi strony brytyjskiej wcześniej została przerzucona z Francji do Polski⁹⁴.

Mimo coraz częstszego dostrzegania roli Polski jako potencjalnego sojusznika „białej” Rosji w walce z bolszewikami, rząd brytyjski krytykował władze polskie za stosowanie w Galicji polityki faktów dokonanych, wbrew zaleceniom państw Ententy. W związku z tym na wniosek Komisji Cambona, która nie przewidywała inkorporacji wschodniej Galicji do Rzeczypospolitej, decyzją mocarstw zachodnich z 21 listopada 1919 r. powierzono Polsce mandat do zarządzania Galicją Wschodnią jedynie na okres 25 lat. Wskutek

⁹¹ Podkomisja gen. Le Ronda nie była w stanie przewidzieć, „Czy Polska w Galicji Wschodniej będzie graniczyła z Ukrainą, czy też Rosją, a jeśli z Rosją to przez kogo rządzoną” – P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu*, Warszawa 1995, s. 25.

⁹² M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 roku. Aspekty polityczne i wojskowe*, Warszawa 1997, s. 183–184; L. Mrocza, *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Kraków 1998, s. 158–160. Lloyd George opowiadał się za pozostawieniem Lwowa i zagłębia naftowego po stronie ukraińskiej.

⁹³ M. Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna...*, s. 284; P.P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska...*, s. 36–38; L. Mrocza, *Spór o Galicję Wschodnią...*, s. 166–168.

⁹⁴ P. Żurawski vel Grajewski, *Sprawa ukraińska...*, s. 24–25. Należy zaznaczyć, że wysłaniu armii Hallera do Galicji, wbrew stanowisku francuskiego marszałka Ferdinanda Focha, przeciwstawiła się Wielka Brytania, która nie mogła się pogodzić z dominacją Francji w zakresie wykorzystywania tutejszych złóż ropy naftowej – W. Śladkowski, *Ferdinand Foch. Marszałek trzech narodów*, Lublin 2018, s. 192. Z. Zaks, *Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923 [w:] Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, t. 4, red. T. Cieślak, Warszawa 1969, s. 37–60.

ostrego protestu strony polskiej, 22 grudnia 1919 r. decyzja ta została zawieszona i mocarstwa zachodnie zarządziły kolejną fazę negocjacji w powyższej sprawie⁹⁵.

Należy zaznaczyć, że mocarstwa zachodnie zachęcały rząd polski do wsparcia wojsk gen. Antona Denikina, któremu udzielały ogromnej pomocy wojskowej. Należy nadmienić, że w początkowej fazie wojny Polski z bolszewicką Rosją Francja i Wielka Brytania dostarczały także armii polskiej dużej ilości broni, amunicji i innego sprzętu⁹⁶.

W obliczu zbliżania się kulminacyjnego momentu wojny domowej w Rosji zarówno państwa Ententy, jak i bolszewicy byli skazani na uwzględnienie polskiego potencjału militarnego. Ententa oraz „biała” Rosja i jej ówczesny przywódca gen. Anton Denikin liczyli na udział Wojska Polskiego w rozwijającej się pomyślnie jesienią 1919 r. ofensywie „białych” na Moskwę. Z całą pewnością nawet niewielkie zaangażowanie Wojska Polskiego w walce z Armią Czerwoną zmusiłoby jej dowództwo do skierowania części sił do walki z Polakami i zapewne przesądziłoby o jej klęsce⁹⁷.

Z ogromnym rozczarowaniem mocarstwa zachodnie przyjęły więc odrzucenie przez Józefa Piłsudskiego oferty wsparcia wojsk Denikina, a zarazem wstrzymanie działań armii polskiej przeciwko bolszewikom. Taka decyzja Naczelnika Państwa była konsekwencją jego przemyśleń, zgodnie z którymi w owym czasie większym od bolszewików zagrożeniem dla narodowych interesów Polski był gen. Denikin, godzący się jedynie na autonomię dawnego *Priwislńskiego kraja* oraz wrogo ustosunkowany do idei powstania państw narodowych na zachodnich obrzeżach byłego imperium carów⁹⁸.

Sukcesy militarne Polski w kolejnej fazie wojny z bolszewicką Rosją były przyjmowane na Zachodzie bez entuzjazmu. Stanowiły kolejne potwierdzenie braku akceptacji państw Ententy, a zwłaszcza Wielkiej Brytanii, dla opisywanych wcześniej koncepcji Piłsudskiego i Dmowskiego w zakresie kształtowania wschodniej granicy Rzeczypospolitej. Rada Najwyższa Sprzymierzonych na podstawie projektu Komisji do Spraw Polskich wyznańczyła linię demarkacyjną, którą była mityczna linia Curzona z 8 grudnia 1919 r.⁹⁹

Rada Najwyższa Sprzymierzonych podjęła decyzję o dopuszczeniu administracji polskiej jedynie na zachód od linii Bug–Kuźnica–Puńsk, nazwanej imieniem brytyjskiego ministra spraw zagranicznych. Należy stwierdzić, że nie była to granica etniczna Polski i w ogromnym przybliżeniu pokrywała się z zachodnią granicą Rosji po III rozbiórce Rzeczypospolitej.

Projektowana granica rozpoczynała się na północy przy ujściu Czarnej Hańczy i Kanału Augustowskiego do Niemna, następnie szła Niemnem bezpośrednio przy Grodnie, pozostawiając po stronie polskiej stację kolejową Łosośna, w dalszym ciągu

⁹⁵ M. Baumgart, *Wielka Brytania a odbudowa Polski 1914–1923*, Szczecin 1990, s. 122; J. Karski, *Wielkie mocarstwa a Polska w okresie międzywojennym 1919–1939*, Lublin 1998, s. 48–49.

⁹⁶ J. Złotkiewicz-Kłębukowska, *Stanowisko Wielkiej Brytanii wobec kwestii polskiej granicy wschodniej w 1919 roku* [w:] *Rok 1920. Wojna i polityka*, red. M. Szumiło, Lublin 2011, s. 118; W. Śladkowski, *Ferdinand Foch...*, s. 193.

⁹⁷ P. Wieczorkiewicz, *Rok 1920 – trudne zwycięstwo* [w:] *Niepodległość*, red. M. Gałżowski, J.M. Ruman, Warszawa 2010, s. 267.

⁹⁸ A. Czubiński, *Walka Józefa Piłsudskiego...*, s. 154–159; P. Łossowski, *Kształtowanie się państwa...*, s. 118–119. Stanowisko byłych carskich generałów wobec odrodzonej Polski potwierdzili m.in. wysłannicy Naczelnika Państwa na rozmowy z Denikinem, członkowie misji wojskowej gen. Aleksandra Karnickiego, a wcześniej – misji gospodarczej Jerzego Iwanowskiego.

⁹⁹ O. Halecki, *Mit linii Curzona* [w:] *Oskar Halecki. Historyk – szermierz wolności*, oprac. J. Cisek, Warszawa 2009, s. 245–246.

swego przebiegu odchodziła od Niemna i, idąc w kierunku południowym, sięgała do Bugu w rejonie Niemirowa, pozostawiając po stronie zachodniej Sopoćkinie, Indurę i Krynki, a po wschodniej Białowieżę z prawie całą Puszcza Białowieską, Wysokie Litewskie oraz Wołczyn. Następnie przebiegała nurtem Bugu, pozostawiając Brześć Litewski po stronie wschodniej i dochodziła do rejonu Hrubieszowa i Sokala, gdzie się kończyła¹⁰⁰.

Przedstawione wyżej projekty mocarstw zachodnich dotyczące wschodniej granicy Rzeczypospolitej nie miały praktycznego znaczenia. O jej kształcie miało ostatecznie zadecydować rozstrzygnięcie konfliktu zbrojnego między Polską a bolszewicką Rosją. Warto nadmienić, że w grudniu 1919 r. front polsko-bolszewicki przebiegał o 300 km na wschód od linii Curzona.

Józef Piłsudski, mając informacje od polskiego wywiadu wojskowego o przygotowaniach dowództwa Armii Czerwonej do inwazji na Polskę wiosną 1920 r., próbował się temu zagrożeniu przeciwstawić. Czynił m.in. zabiegi o pozyskanie pomocy od Francji i Wielkiej Brytanii. Służyć temu miały rozmowy ministra spraw zagranicznych Stanisława Patka w Paryżu i Londynie. Rada Najwyższa Państw Sprzymierzonych uchwałą z 27 lutego 1920 r. nie obiecywała jednak Polsce żadnej pomocy. Zalecała natomiast polskiemu rządowi podjęcie rozmów pokojowych z bolszewikami¹⁰¹.

Na wieść o początkowych sukcesach wyprawy kijowskiej Józefa Piłsudskiego, jego nieuzgodnioną z Zachodem ofensywę przeciwko Armii Czerwonej przyjmowano z rozdrażnieniem. Ubolewano, że Polacy podjęli działania wojenne przeciwko Rosji mimo pokojowych propozycji z jej strony¹⁰².

Wyprawa kijowska stanowiła doskonały pretekst do inwazji bolszewickiej na Polskę latem 1920 r. Istotne znaczenie dla ustalenia ostatecznego kształtu wschodniej granicy II Rzeczypospolitej miała Bitwa Warszawska i operacje ostatniej fazy wojny polsko-bolszewickiej 1920 r., a przede wszystkim postanowienia traktatu ryskiego.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych w Warszawie

Źródła drukowane, publicystyka, pamiętniki, wspomnienia

Baranowski W., *Rozmowy z Piłsudskim 1916–1931*, Warszawa 1990.

Dmowski R., *Pisma*, t. V, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, cz. 1: *Przed wojną. Wojna do r. 1917*, Częstochowa 1937.

Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa*, Warszawa 1926.

¹⁰⁰ P. Eberhardt, *Wizje i projekty...*, s. 354–355.

¹⁰¹ Znamienny był zapis w powyższej uchwale mówiący, że państwa Ententy nie są w stanie zagwarantować Polsce pokoju z bolszewicką Rosją, ponieważ same „nie mogą nawiązać stosunków z rządem sowieckim, gdyż mają na uwadze bardzo złe w tym względzie doświadczenia” – cyt. za: P. Zaremba, *Historia dwudziestolecia (1918–1939)*, t. I, Paryż 1981, s. 163.

¹⁰² Zarówno lord George Curzon, jak i nienawidzący bolszewizmu Winston Churchill uznali wyprawę kijowską za akt wojennej agresji ze strony Polaków – A. Kastory, *Winston Spencer Churchill*, Wrocław 2004, s. 99.

- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. II: *Listopad 1918 – kwiecień 1920*, opracowali W. Gostyńska, T. Kuźmiński, A. Leinwand, S. Wroński, A. Zatorski, Warszawa 1961.
- Grabski S., *Pamiętniki*, t. II, Warszawa 1989.
- Maliszewski E., *Białoruś w cyfrach i faktach*, Piotrków 1918.
- Moraczewski J., *Granica między Polską a Ukrainą. Studium statystyczne*, Lublin 1919.
- Piłsudski J., *Pisma – Mowy – Rozkazy*, t. VII, Warszawa 1931.
- Piłsudski J., *Pisma – Mowy – Rozkazy. Suplement*, Warszawa 1936.
- Piłsudski J., *Pisma zbiorowe*, t. V, Warszawa 1937.
- Piskor A., *Zdobycie Wilna*, „Bellona” 1919, z. 7.
- Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów*, red. H. Janowska i T. Jędruszczak, Warszawa 1984.
- Reguła J.A., *Historia Komunistycznej Partii Polski w świetle faktów i dokumentów*, wyd. 2, Toruń 1994.
- Sprawozdania Stenograficzne Sejmu Ustawodawczego z 1919 r.*
- Sprawozdanie z II Zjazdu Wszechpolskiego ZLN, który odbył się 26 i 27 października 1919 r. w Warszawie*, Warszawa 1919.
- Sprawy polskie na konferencji pokojowej w Paryżu w 1919 roku. Dokumenty i materiały*, t. I, red. R. Bierzanek, J. Kukułka, Warszawa 1965.
- Studnicki W., *W sprawie stosunku politycznego Polski do jej ziem wschodnich*, Warszawa 1919.
- Wasilewski L., *O wschodnią granicę państwa polskiego*, Warszawa 1917.
- Wejtko W., *Samoobrona Litwy i Białorusi*, Wilno 1930.
- Witos W., *Moje wspomnienia*, cz. II, do druku przygotowali i przypisami opatrzyli E. Starczewski i J.R. Szaflik, Warszawa 1990.

Prasa

- „Dziennik Wileński” 1918.
- „Gazeta Warszawska” 1918.
- „Naprzód” 1919.
- „Nasz Kraj” 1919.
- „Robotnik” 1919.
- „Wyzwolenie” 1918–1920.

OPRACOWANIA

- Balcerak W., *Geneza i uwarunkowania wojny polsko-radzieckiej 1919–1920* [w:] *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe*, red. A. Koryn, Warszawa 1991.
- Baumgart M., *Wielka Brytania a odbudowa Polski 1914–1923*, Szczecin 1990.
- Buchowski S., *Konflikt polsko-litewski o Ziemię Sejneńsko-Suwalską w latach 1918–1920*, Sejny 2009.
- Chojnowski A., *Zasady białoruskiej polityki piłsudczyków* [w:] *Polska – Polacy – mniejszości narodowe*, Wrocław 1992.
- Cisek J., *Mysł federacyjna Józefa Piłsudskiego* [w:] *Międzymorze. Polska i kraje Europy Środkowo-Wschodniej XIX–XX w.*, Warszawa 1995.
- Cisek J., *Rok 1920. Wojna polsko-bolszewicka*, Warszawa 2010.

- Czapiewski E., *Koncepcje polityki zagranicznej konserwatystów polskich w latach 1918–1926*, Wrocław 1988.
- Czubiński A., *Walka Józefa Piłsudskiego o nowy kształt polityczny Europy Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1921*, Toruń 2002.
- Czubiński A., *Walka o granice wschodnie Polski w latach 1918–1921*, Opole 1993.
- Eberhardt P., *Wizje i projekty polskiej granicy wschodniej w latach 1914–1921*, „Przegląd Wschodni” 1998, t. V, z. 2.
- Ełski-Łoniewski S., *Sprawa białoruska. Zarys historyczno-polityczny*, Warszawa 1931.
- Engelgard J., *Koncepcje inkorporacyjne Romana Dmowskiego [w:] Od Bitwy Warszawskiej do Traktatu Ryskiego*, red. T. Skoczek, Warszawa 2014.
- Garlicki A., *Józef Piłsudski 1867–1935*, Warszawa 1989.
- Gierowska-Kałuża J., *Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (19 lutego 1919 r. – 9 września 1920 r.)*, Warszawa 2003.
- Gomółka K., *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922*, Warszawa 1989.
- Gomółka K., *Polskie ugrupowania polityczne wobec kwestii białoruskiej 1918–1922*, Warszawa 1989.
- Gomółka K., *Sprawa białoruska w koncepcjach Narodowej Demokracji w latach 1918–1922 [w:] Polska – Polacy – mniejszości narodowe*, red. E. Grześkowiak-Łuczyk, Wrocław 1992.
- Gzella J., *Mysł polityczna Władysława Studnickiego na tle koncepcji konserwatystów polskich 1918–1939*, Toruń 1993.
- Halecki O., *Mit linii Curzona [w:] Oskar Halecki. Historyk – szermierz wolności*, oprac. J. Cisek, Warszawa 2009.
- Helczyński B., *Piłsudski jako Naczelnik Państwa*, „Niepodległość” 1974, t. XI.
- Holzer J., *Polska Partia Socjalistyczna w latach 1917–1919*, Warszawa 1962.
- Iskra M. (T. Żarski), *W sprawie zagadnień programowych PPS*, Warszawa 1919.
- Jachymek J., *Polskie Stronnictwo Ludowe „Lewica” 1913–1924. Studium o powstaniu, działalności i rozkładzie ugrupowania politycznego*, Lublin 1981.
- Jędrzejewicz W., *Kronika życia Józefa Piłsudskiego 1867–1935*, Londyn 1977.
- Karski J., *Wielkie mocarstwa a Polska w okresie międzywojennym 1919–1939*, Lublin 1998.
- Kastory A., *Winston Spencer Churchill*, Wrocław 2004.
- Klimecki M., *Alianckie misje we Lwowie (listopad 1918–luty 1919)*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej”, R. XXXI: 1996.
- Klimecki M., *Od wojny do sojuszu. Alians polsko-ukraiński z 1920 roku [w:] Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, red. J. Cisek, Warszawa 2010.
- Klimecki M., *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Wschodnią Galicję 1918–1919 roku. Aspekty polityczne i wojskowe*, Warszawa 1997.
- Koko E., *W nadziei na zgodę. Polski ruch socjalistyczny wobec kwestii narodowej w Polsce (1918–1939)*, Gdańsk 1995.
- Koko E., *Wolni z wolnymi. PPS wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925*, Gdańsk 1991.
- Kuczerepa M., *Układ Warszawski 1920 roku: geneza, problemy, następstwa [w:] Rok 1920 z perspektywy osiemdziesięciolecia*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 2001.
- Lato S., Stankiewicz W., *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, Warszawa 1969.
- Leczyk M., *Komitet Narodowy Polski a Ententa i Stany Zjednoczone 1917–1919*, Warszawa 1966.

- Leinwand A., *Polska Partia Socjalistyczna wobec wojny polsko-radzieckiej 1919–1920*, Warszawa 1964.
- Lewandowski J., *Federalizm. Litwa i Białoruś w polityce obozu belwederskiego (XI 1918 – XI 1920)*, Warszawa 1962.
- Łossowski P., *Konflikt polsko-litewski 1918–1920*, Warszawa 1996.
- Łossowski P., *Kształtowanie się państwa polskiego i walka o granice (listopad 1918 – czerwiec 1921)* [w:] *Historia dyplomacji polskiej*, t. IV: 1918–1939, red. P. Łossowski, Warszawa 1995.
- Łukomski G., Polak B., *W obronie Wilna, Grodna i Mińska. Front Litewsko-Białoruski wojny polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Koszalin–Warszawa 1994.
- Łukomski G., Polak B., Wrzosek M., *Wojna polsko-bolszewicka 1919–1920. Działania bojowe. Kalendarium*, t. I, Koszalin 1990.
- Mich W., *Polscy konserwatyści* [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Michałowski S., *Polscy socjaliści* [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Miodowski A., *Dywerysja polityczna KPRP przeciwko Wojsku Polskiemu na przełomie lat 1918–1919* „Studia Podlaskie” 2015, t. 23.
- Mrocza L., *Spór o Galicję Wschodnią 1914–1923*, Kraków 1998.
- Nowak A., *Geopolityczne koncepcje Józefa Piłsudskiego* [w:] *Przekłete miejsce Europy? Dylematy polskiej geopolityki*, red. J. Kloczkowski, Kraków 2009.
- Nowak A., *Polityka wschodnia Józefa Piłsudskiego (1918–1921)*, „Zeszyty Historyczne” 1994, z. 107.
- Paruch W., *Obóz piłsudczykowski (1926–1939)* [w:] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001.
- Pisuliński J., *Nie tylko Petlura. Kwestia ukraińska w polskiej polityce zagranicznej w latach 1918–1923*, Wrocław 2004.
- Przybylski A., *Wojna polska 1918–1921*, Warszawa 1930.
- Rudnicki S., *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926*, Wrocław 1981.
- Rusin B., *Lewis Namier a kwestia „linii Curzona” i kształtowania się polskiej granicy wschodniej po I wojnie światowej*, „Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, t. XLVIII.
- Skrzypek A., *Związek Bałtycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972.
- Smoliński A., *Działania zbrojne podczas wojny polsko-sowieckiej (styczeń 1919 r. – październik 1920 r.)* [w:] *Wojna o wszystko. Opowieść o wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, red. J. Cisek, Warszawa 2010.
- Stankiewicz W., *Ruch ludowy w pierwszych latach niepodległości (1918–1923)* [w:] *Zarys historii polskiego ruchu ludowego*, t. II, Warszawa 1970.
- Suleja W., *Józef Piłsudski*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1995.
- Szumiło M., *Józef Piłsudski i sojusz polsko-ukraiński w 1920 roku* [w:] *Józef Piłsudski. Człowiek – żołnierz – polityk*, red. Z. Girzyński, J. Kłaczek, Toruń 2016.
- Szumiło M., *Ukraińskie elity polityczne wobec sojuszu z Polską w 1920 roku* [w:] *Rok 1920. Wojna i polityka*, red. M. Szumiło, Lublin 2011.
- Śladkowski W., *Ferdinand Foch. Marszałek trzech narodów*, Lublin 2018.
- Tomicki J., *Polska Partia Socjalistyczna 1892–1948*, Warszawa 1983.

- Wandycz P., *Z zagadnień współpracy polsko-ukraińskiej w latach 1919–1920*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1967, z. 12.
- Wapiński R., *Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej* [w:] *Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku czci prof. Henryka Łowmiańskiego*, Poznań 1974.
- Wapiński R., *Endecka koncepcja polityki wschodniej w latach 1917–1921*, Gdańsk 1967.
- Wapiński R., *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Wieczorkiewicz P., *Rok 1920 – trudne zwycięstwo* [w:] *Niepodległość*, red. M. Gałęzowski, J.M. Ruman, Warszawa 2010.
- Więch K., *Polska Partia Socjalistyczna 1918–1921*, Warszawa 1978.
- Wyszczelski L., *O Polsce w Wersalu*, Toruń 2008.
- Zaks Z., *Walka dyplomatyczna o naftę wschodniogalicyską 1918–1923* [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, t. 4, red. T. Cieślak, Warszawa 1969.
- Zaremba P., *Historia dwudziestolecia (1918–1939)*, t. I, Paryż 1981.
- Złotkiewicz-Kłębukowska J., *Stanowisko Wielkiej Brytanii wobec kwestii polskiej granicy wschodniej w 1919 roku* [w:] *Rok 1920. Wojna i polityka*, red. M. Szumiło, Lublin 2011.
- Żurawski vel Grajewski P., *Sprawa ukraińska na konferencji pokojowej w Paryżu*, Warszawa 1995.

Polityczne aspekty walki o kształt granicy wschodniej II Rzeczypospolitej (1918 – kwiecień 1920 r.)

Z chwilą odzyskania niepodległości jednym z najważniejszych zadań państwa polskiego było ustalenie granic zgodnie z aspiracjami społeczeństwa, wynikającymi m.in. z przesłanek historycznych. Najbardziej skomplikowana była kwestia granicy wschodniej. Mimo upływu stu lat od odrodzenia państwa polskiego szczególnie wiele kontrowersji budzi ocena polityki wschodniej Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego. Głównego wroga niepodległej Rzeczypospolitej upatrywał on w Rosji. Dążył więc do jej osłabienia przez realizację koncepcji federacyjnej, w której ramach na zachodnich rubieżach państwa rosyjskiego miały powstać sprzymierzone z Polską niepodległe państwa: Białoruś, Litwa i Ukraina. Autor przedstawia przyczyny, dla których nie doszło do federacji Polski z Litwą i Białorusią. Przedmiotem jego rozważań jest m.in. geneza wojny z bolszewicką Rosją 1919–1920 oraz sojusz z atamanem Semenem Petlurą, który miał doprowadzić do utworzenia niepodległej Ukrainy.

Przedmiotem rozważań jest również koncepcja inkorporacji do Polski historycznych ziem wschodnich Rzeczypospolitej, forsowanej przez Narodową Demokrację, stanowisko najważniejszych polskich ugrupowań politycznych wobec kształtu wschodniej granicy Rzeczypospolitej, a także wobec prób realizacji koncepcji federacyjnej przez Naczelnika Państwa w okresie 1919 – kwiecień 1920 r. Niniejsze rozważania osadzone są w realiach sytuacji międzynarodowej państwa polskiego odradzającego się po I wojnie światowej. Stąd niezbędne stało się zaprezentowanie stanowiska mocarstw zachodnich wobec zmagania Polski o korzystny kształt jej granicy wschodniej.

SŁOWA KLUCZOWE

Białoruś, federalizm, inkorporacja, Józef Piłsudski, Litwa, Ukraina

Political Aspects of the Struggle for the Shape of the Eastern Border Second Polish Republic (from 1918 to April 1920)

After Poland regained independence, one of the most important tasks of the Polish state was to establish the borders in accordance with the aspirations of the people, resulting from historical circumstances. The issue of the eastern border was the most complicated. Despite the passage of one hundred years since the rebirth of the Polish state, the evaluation of the eastern policy of its Chief of State Józef Piłsudski is particularly controversial. He saw Russia as the main enemy of the independent Republic. He sought to weaken it through the implementation of a federation concept, in which independent states allied with Poland were to be established on the western borders of the Russian state: Belarus, Lithuania and Ukraine. The author presents the reasons why the federation of Poland with Lithuania and Belarus did not take place. The subject of his considerations is, among others, the genesis of the war with Bolshevik Russia in 1919–1920 and the alliance with ataman Semen Petlura, which was to lead to the creation of independent Ukraine.

Also discussed is the concept of incorporating the historical eastern lands of the Republic of Poland as proposed by the National Democracy party, the position of the most important Polish political groups on the shape of the eastern border of the Republic of Poland, as well as attempts to implement the federation concept by the Chief of State between 1919 and April 1920. These considerations are set in the realities of the international situation of the Polish state reborn after World War I. Hence, it has become necessary to present the position of the major Polish political groups on the shape of the eastern border of the Republic of Poland; in addition to the position of the Western powers towards Poland's struggle for a favourable shape of its eastern border.

KEYWORDS

Belarus, federalism, incorporation, Józef Piłsudski, Lithuania, Ukraine

JANUSZ SZCZEPAŃSKI – prof. dr hab. Aktualnie zatrudniony w filii Akademii Finansów i Biznesu Vistula – Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztor. Jego zainteresowania badawcze dotyczą historii najnowszej Polski i Mazowsza okresu międzywojennego, głównie wojny z bolszewicką Rosją 1919–1920 r. Autor kilkudziesięciu artykułów naukowych oraz kilku publikacji książkowych, m.in.: *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (1995), *Spółczesność Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku* (2000), *Spółczesność żydowska Mazowsza w XIX–XX wieku* (2005), *Mazowsze Północne podczas najazdu bolszewickiego 1920* (2020).

JANUSZ SZCZEPAŃSKI – PhD with habilitation. Currently employed at the Academy of Finance and Business VISTULA – Filia Academy of Humanities Aleksander Gieysztor. His research interests in the recent history of Poland and Mazovia of the interwar period, mainly the Polish-Bolshevik war 1919–1920. Author of several dozen scientific articles and several book publications, including: *Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu* (1995), *Spółczeństwo Polski w walce z najazdem bolszewickim 1920 roku* (2000), *Spółczność żydowska Mazowsza w XIX–XX wieku* (2005), *Mazowsze Północne podczas najazdu bolszewickiego 1920* (2020).